

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПРОЦЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ж.К.Аубакирова –
психология ғылымдарының кандидаты
С.Аманжолов атындағы ШҚМУ

Өзін-өзі тану психологиясы қазіргі таңда білім саласындағы ғылыми жаңа бағыт болып табылады. Оның стратегиялық бағдары жастардың тұлға болып қалыптасуына, дүние жүзілік көзқарасын кеңейтуге, әлеуметтік – экономикалық тапсырмаларды, құнделікті өмірдегі көкейкесті мәселелерді тиімді шешуге және қарым-қатынас жасауға бағытталатыны анықталды.

Сонымен, өзін-өзі тану – бұл өз ерекшеліктерінді тану процесі. Өз қасиеттерін, тұлғалық интеллектуалдылық ерекшеліктерін, мінез-құлық, басқалармен қарым-қатынас жасау, сыртқы ортаны тану, тағы басқа болып табылады.

Сондай-ақ, өзін-өзі тану – бұл тұлғаның бойындағы адами ерекшелікті табу, талдау, бағалау, осы қасиетті қабылдау, алдына қойған мақсат, мотивтердің, құралдар мен әдістердің және оның нәтижесінің болуы. Алайда, адам тұлға ретінде әрбір жас кезеңінде кәсіби шеберліктерін, біліктіліктерін арттырып, дағдыларын жетілдіру, өзін-өзі тану және өзгені тану аса маңызды.

Өзін-өзі тану мәселесі алғаш Ежелгі Шығыс концепцияларында пайда болды. Мұнда өзін-өзі тану мәнін ашу ғана емес, өзін-өзі танудың әдістерін, құралдарын қарастырмақ болды. Кейінгі жылдарда өзін-өзі тану мәселесі буддизмде қарастырылды. Өзін-өзі тану алдына қойған мақсатқа жетумен сипатталынады. Адам өзін тани алмай, ешқандай жетістікке, алдына қойған мақсатына қол жеткізе алмайды. Өзін-өзі тану процесі – өзін тану мақсатына жету және әрекеттердің ауысуы.

Өзін-өзі тану сияқты күрделі психологиялық феноменнің мазмұнына қатысты әр-түрлі көзқарастар бар. Тұлғаның өзін-өзі тану теориясының негізін салушы К. Маслоудың анықтамасы бойынша, өзін-өзі танып білуі – адамның өзінің барлық тұлғалық мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілеттерін толық ашуға және дамытуға үздіксіз ұмтылышы [1, 45 б.].

Р.С. Немов өзін-өзі тануды психологиялық білім негізінде қарастыра, маңызды қайнар көздерін атап көрсетеді:

1. Қоршаған орта: ата-ана, туған-туыс, достар т.б баланың іс-әрекетіне қарап баға беріп, ал бала сол берген бағаны сенім ретінде қабылдап, қандай да бір өзіндік баға бала бойында қалыптасады.
2. Адам өз іс-әрекетін өзгелердің іс-әрекетімен салыстыра бағалауы.
3. Өзін-өзі тану мен өзгені тану көбінесе әртүрлі өмірлік жағдайлардан, әртүрлі тестер арқылы жүзеге асыруға болады.

Алайда, мектеп бітірген балалардың танымдық қасиеттері даму үстінде болады. Жасқа сәйкес индивидуалды ерекшелігі, жан-жақтылығы, дәлме-дәл

психологиялық білімі де өседі [2, 9-19 б.].

С.В. Кондратьева бойынша өзін-өзі тануды зерттеуде әртүрлі бағыттар, психологиялық механизмдер жайлы сұрақтар, басқа жеке адамды тануда өзара байланыс ерекшелігі және өзін-өзі тануы жеткілкті дәрежеде зерттелінбекен. Өзге адамды түсінуде және өзара байланыс механизмін, мазмұнын айқындауы, мінез-құлық рефлексивті қасиетін анықтауға жол ашады деп көрсетеді [3, 36 б.].

Л.Н. Десен тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзге адамдардың ол жайлы білуі, тануының арасындағы өзара байланысын зерттеуде, ең алдымен қоршаган адамдар ортасында қарым-қатынастың деңгейін анықтау. Зерттеу мазмұннанда тұлғаның қарым-қатынасы өзінің құрбыларымен, қарама-қарсы жынысты адамдар арасындағы қарым-қатынасы әсер етеді [4, 101 б.].

В.Г. Маралов бойынша, «өзін-өзі тану» - бұл өзінің потенционалды және жеке бас қасиетін, интеллектуалды ерекшелігін, мінез-құлқын, өзінің қатынасын өзге адамдар арқылы өзін тану процесі.

Өзін-өзі танудың ғылыми түрғыдан қарастырғанда, психологияда кеңінен ашылып көрсетіледі:

- өзін-өзі тану –психологиялық кемелді және ішкі үйлесімділікті қабылдау құралы.
- өзін-өзі тану - тұлғаның психикалық және психологиялық денсаулықты қабылдау жағдайы.
- өзін-өзі тану - тұлғаның өзіндік дамуының бірден-бір жолы және оның жүзеге асырылуы. Бұл мәндер өзара тығыз байланыста болып келеді және олар бір-бірін толықтырып отырады [5, 9-10 б.].

Классикалық психоанализде өзін-өзі тану бейсанада ығыстыру ұғымымен сипатталынады. Австриялық психогог және психиатр З. Фрейд ығыстыруға агрессивті және сексуалды тенденцияны жатқызады. Психоаналитиктің мұндағы рөлі емделушіге (пациентке) арнайы психоанализ техникасын қолдана көмек беру.

З. Фрейд шәкірті австриялық психиатр А. Адлер өзін-өзі танудың мән-мағынасын адамның өзінің алдына қойған шынайы мақсатын танудан көреді.

Сонымен, В.Г. Маралов бойынша өзін-өзі тану – өзіндік тәжірибелі менгеру құралы: адам өзін-өзін тануда тұлғалық өсу қабілетін, өзін-өзі жетілдіру, өмір қуанышын сезіну, өмір мәнін түсіне алуы. Өзін-өзі танудың мәні позитивті және негативті болып екіге бөлінеді.

Позитивті мәні – кез келген жұмыс жағдайы, белгілі бір мақсатқа жету үшін, жұмыс сәтті болу үшін талаптың қойылуы, қарым-қатынасты нығайтуда, өз мүмкіншілігін арттыру және бұл қасиеттерді адам өз бойынан тануы.

Негативті мәні – өзі жайлы жақсы танып біле алмағандықтан, адам күшті және әлсіз жақтарын мұттәйім мақсатта қолдануы, өз амбициясын, өз талаптарын канаттандыру тағы басқа.

Сонымен, өзін-өзі тану пәннің қорытындысы Арена терезесін жоғары деңгейге көтеру, кеңейту, ал соқыр дақ аймағын тарылту, жасырын аймағын

нақтылау, яғни нені өзге адамдардан жасыру, нені ашық көрсету мен мақсатқа жету үшін нені қолданған пайдалы және оны жетілдіру. Осындай модельді қолданса тұлға өзіндік бақылау жасай отыра, өзге адамдардың тұлға жайлышы не ойлайтынын біле алады [5, 64-73 б.].

В.Г. Маралов бойынша өзін-өзі тану адамның өзіндік санаасының құрылым компоненті ретінде қарастырады. Отандық философ және психолог А.Г. Спиркин бойынша сана – бұл адамға ғана тән жоғары қызмет, ми қабығымен тығыз байланыста. Жеке адам санаасының мазмұнына қоғамдық сана ықпал жасап отырады. Идеалды мазмұны жағынан жеке адамның санаасы қоғамдық санаасының көрінісі болып табылады [5, 18 б.].

Өзіндік сана – «Мен» образын тану субъекттің ретінде «Мен» іс-әрекеті (Мен-концепциясы). «Мен» образы, «Мен» субъективті ретінде құрылымындағы реттеуші қызмет.

Эмоционалды құндылық қатынасы

1. Өзін-өзі тану
2. Өзін-өзі реттеу
3. Өзін-өзі бақылау
4. Өзін-өзі бағалау

«Мен» субъект ретінде әртүрлі белсенді іс-әрекеттердің әсерінен өзін-өзі тану қызметін аткарады, оның өзі эмоционалды құндылық қатынасымен тығыз бірге жүреді.

Өзін-өзі тану корытындысында «Мен» образы түсіндірледі және кейде жаңа «Мен» образы жинақталынады. Тұлғаның талпынысы «Мен» образы бірден пайда болмайды, ең алдымен тұлға қасиетері, қылыш, әрекет ерекшеліктері тағы сол сияқты өзі жайлышы ойлар қалыптасады. Мұнда басты орынды өзгелермен салыстыруы, өзін-өзі бағалаудың ерекшелінеді. Егер «Мен» образы рационалды түсінікті қабылданған мезетте «Мен концепциясы» жоғары денгейде болады, ол адам өміріне әсерін тигізіп, мақсатын, жоспарын анықтауға әсерін тигізеді [5, 19-20 б.].

В.Г. Маралов сипаттамасында өзін-өзі тану – бұл әрекеттің дәйектілігі мен жиынтығы. Алдымен қандайда бір тұлғалық қасиеті немесе іс-әрекет сипатын анықтап алу, бұл өте маңызды, онсыз өзін-өзі тану мәні жойылады. Оны санамауға бекітіп, талдау сонында адамның тұлғалық қасиеттер құрылымын, оның шекарасын қарастырып бағалауды да «Мен концепциясын» қабылдамайды. Өзін-өзі тану процесі – бұл өзінің бойынан қандайда бір қасиетті анықтау [5, 27 б.].

С.М. Жақыповтың айтуынша, өзіндік тану, өзіндік сана, рефлексия және әлеуметтік талаптарды еске алу арқылы өзін-өзі дамыту тұлғаның өзін-өзі танытуының алғышарттары болып табылады [6, 40 б.].

А.А. Бодалев белсенділік және оның құрамдас бөліктері тұлғаның өзін-өзі сенімділік сияқты мінездемесімен тығыз байланысты деп көрсетеді. Сондықтан өзін-өзі танытатын тұлғаның маңызды қасиеті өзін-өзі сенімділік проблемасы отандық психологтермен аз зерттелінген. Шетелдік психологтар тұлғаның бұл сипаттамасын теориялық және эксперименттік түрде зерттеуге

тырысты. Бірақ, алғашында ол психокоррекция мәселелерімен байланысты зерттелінді. Өзіне сенімділіктің аз немесе тіпті болмауы көп жағдайда пессимизм мен қысылуда көрініс табатын тұлғаның невротикалық симптоматикасына әкеледі. XX ғасырдың 40 жылдары АҚШ-тағы невроз клиникасының бас дәрігері Андре Сальтер өзіне сенімсіздікті коррекциялау, емдеу және әлсірету проблемасымен ең алғашқы болып айналысты [7, 55 б.].

С.М. Жақыпов жек мағыналық құрылымдарды емес, тұлғаның танымдық іс-әрекетінеде көрінетін ішкі психикалық құрылымдардың тұтас жүйесін қарастырды. Ол мотивацияның іс-әрекетке байланыстығын, мағына және мақсаттың пайда болуымен түсіндірді. Адамдардың бірлесіп әрекет етуіндегі ортақ мотив түрін бөлді. Ортақ мотив – іс-әрекеттің ортақ объектісінен және іс-әрекетке қатысты тұлғалардың мағыналық жүйесінің өзара сәйкестілігінен байқалады, ол әрекет тиімділігіне едәір әсер етеді [6, 47 б.].

Ю.М. Орлов өзін-өзі танудың құралының бірнеше түрін көрсеткен, соның ішіндегі кең таралғаны - өзіне есеп беру, ауызша есеп беру, бұл апта және ай соңында жүреді. Тағы бір түрі – күнделік жүргізу.

Алайда, күнделік жүргізу көп уақытты және көп күшті қажет етеді. Біріншіден, қандай да бір оқиғаны жазуда интенсивті жұмыс жасалынады. Екіншіден, күнделік жүргізуде бірегейлік жазбаша турде белгілеп отыруға болады. Үшіншіден, өткен шақты тіркеп, жеке адамның даму динамикасын байқауға болады. Төртіншіден, күнделік өзіндік мінездеме береді.

Өзін-өзі танудың келесі құралы кино, қойылымдарды, фильмдерді көріп тамашалау, көркем әдебиеттерді оқу жатады. Көркем әдебиеттерді оқи отыра, ондағы кейіпкерлерге сипаттама, мінездеме беріп, өзін кейіпкерлермен салыстырып, өзін оның орнына қою [8, 69 б.].

В.Г.Маралов бойынша өзін-өзі тану нәтижесінің негізі - өзі жайлы білімнен келіп туады. Бұл білімдер жақындық принципі бойынша топтастырылады. Сондықтан да өзін-өзі тану процесі аяқталмайды. «Мен» концепциясын жете білу көбінесе адамның өзіне байланысты, яғни, өзін-өзі қабілеттілігі, талпынысы және өзін-өзі тану жүйесімен айналысуы.

Өзін-өзі сыйлау қоршаған ортадағы адамның дәлме-дәлдігімен анықталады. Егер өзін-өзі сыйлауы төмен болса, адам өз-өзін алдауы, шындықтан қоркуы, көптеген психологиялық қорғаныс түрлерінің дамуы, сондай-ақ, өзін-өзі сыйлау өзге адамдармен өзара қатынас сипатын анықтайды. Өзін-өзі сыйлаудың дәлме-дәлдігі тәрбиеге байланысты [5, 285 б.]. Н.В. Крогус бойынша, өзін өзге адамдармен салыстырса, субъект өзін-өзі бағалау ретінде қабылдайды. Егер субъект өзіндік «мен»-ін қалыптастыра тұлға реттеу мүмкіндігін, өзін дамыу ретінде өзіне белсенді әрекет жасайды [9, 71 б.]. С.В. Кондратьева субъект өзге адамдармен қарым-қатынаста өзін-өзі тануымен бірге басқаның қасиетін танып, өз бойына игере алуды және осындағы процестен кейін өзгені тануда өзіндік феномені пайда болады [10, 121 б.].

Корыта айтқанда, өзін-өзі тану – бұл өзін тану мен тұлғалық, интеллектуалдылық ерекшеліктері және қасиеттері, басқа адамдармен қарым-қатынас, өз бойынан белгілі бір қасиеттерді қабылдау процесі.

Өзін-өзі тану өзіндік сана құрылым компоненті ретінде әрекет етеді. Өзін-өзі тану аймағына және саласына сана, бейсана, адамның сыртқы және ішкі дүниесіндегі әрекет, тұлғаның позитивті сәйкестілігінің қалыптасуы, оның өзін-өзі тануына қолайлы жағдайлар тудырып, өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал етеді.

1. Зейгарник Б.В. *Теории личности в зарубежной психологии*. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1982. - 179с
2. Немов. Р.С. *Практическая психология. Познания себя*. -М.,1999.- 378с.
3. Кондратьева С.В. *Межличностное понимание и его роль в общении*: Автореф. дис. ... д.психол.н. -Л., 1979. - 36с.
4. Десен Л.Н. *Некоторые социально-психические особенности школьников юношеского возраста* // Вопросы психологии. - 1973. - №2.- 99-104с.
5. Маралов В.Г *Основы самопознания и саморазвития*.- М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 256с.
6. Джакупов С.М. *Экспериментальные исследования этнических предубеждений* // Теоретические и прикладные проблемы социализации личности: Межвузовский сборник научных трудов. Часть III. / Под ред. С.М.Джакупова. –Алматы, 2002, -162с.
7. Бодалев А.А. *О смысле жизни человека, его акме и взаимосвязи между ними* // Мир психологии. - 2001.- №2. -54-58с.
8. Орлов.Ю.М. *Самопознание и самовоспитание характера* / -М.: Просвещение, 1987.-101с.
9. Кругус Н.В. *Взаимообусловленность познания людьми друг друга и самопознания в конфликтной деятельности* // Психология межличностного познания. -М., 1981. -66-80с.
10. Кондратьева С.В, Галузо П.Р. *Влияние понимания своих учителей на характер общения подростков / Общение и развитие психики*. -М., 1988. - 116-123с

Резюме

В статье анализируется самопознание как теоретическая основа развития личности, его значимости. Рассматриваются мнения психологов и педагогов к пониманию самопознания.

Summary

In the article an analysis is given self-knowledge – theoretical bases, his meaningfulness, and also his influence on development of personality. Opinions of psychologists and teachers are examined of possibility in education of personality.